

İslam in China

James Frankel

London-New York: I.B. Taurus-Bloomsbury Publishing, 2021, 208 sayfa
ISBN 1784539813

Dünya üzerindeki en büyük Müslüman azınlık gruplardan biri olan Çin'deki Müslümanlar, binyılı aşkın geçmişleriyle hem İslam tarihi hem de Çin tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak Çin'deki Müslümanların tarihi çoğunlukla ihmal edilmiş olup bu alandaki araştırmaların genel olarak XX. yüzyıl itibarıyla başladığı gözlemlenmektedir. Bu konudaki en erken çalışma 1910'lu yıllarda Marshall B. Broomhall öncülüğünde Batılı misyonerler tarafından hazırlandı. 1940'larda yaşanan çalkantılı dönemler araştırmaları sekteye uğratmışsa da 1980'lerde Çin'in kapılarını dünyaya açmasıyla alana dair araştırmalar yeniden filizlendi. Çin'in küresel bir aktör olarak öne çıkmaya başladığı 2000'li yıllardan itibaren belirli konulara odaklanan mikro çalışmalarda yükseliş gözlemlenmektedir. Ancak mikro araştırmaların öne çıkmasıyla Çinli Müslümanların tarihini bütüncül bir şekilde değerlendiren kitapların yazımı geri planda kaldı. Çin'deki Müslümanların VII. yüzyıldan bugüne kadarki tarihini güncel veriler ışığında ve bütüncül bir perspektifle değerlendiren James D. Frankel'in *İslam in China* adlı eseri, alandaki bu boşluğu doldurma yönünde önemli bir katkı sunmaktadır.

Çinli Müslümanların tarihine dair yaptığı araştırmalarla tanınan Frankel, eserinde Müslümanların Çin'deki serüvenini ben ve öteki gerilimi içerisinde, geçmiş ve bugün diyalektiğinde incelemektedir. Yazar, Müslümanların Çin'deki tarihini, Çin ve İslam kaynaklarından yararlanarak klasik bir çerçevede okuyucuya sunarken, aynı zamanda eserini Çinli Müslümanların kimlik inşa sürecindeki kırılmalar ve paradokslar merkezinde şekillendirmektedir/. Diğer bir ifadeyle *İslam in China*, Çinli Müslümanların hem yerleşme hem de ötekileştirilme tarihini mercek altına alan bir çalışmadır. Uzun bir sürecin değerlendirildiği eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk dört bölümünde Müslümanların VII.-XIX. yüzyıllar arasında Tang, Song, Yuan, Ming ve Qing hanedanlıkları dönemindeki tarihî kronolojik sırayla ele alınmıştır. Müslümanların Çin'e girişi, yerleşmesi ve yeni bir kimlik inşa etme sürecini incelendiği bu dönem aralığı *transplantation*, *enranchment* ve *naturalization* kavramları üzerinden tasvir edilmiştir.

Transplantation kavramı, Müslümanların Tang-Song hanedanlıkları döneminde Çin'e giriş sürecini ifade etmek için kullanılmaktadır. VII. yüzyılda Tang hanedanlığı döneminde Arap, Fars veya Orta Asyalı Müslüman

tüccarlar hem karadan hem de denizden Çin'e ulaştılar. Ancak Çin'e gelişlerinin ilk dönemlerinden itibaren yabancı oldukları için Çinliler'den ayrı tutularak topluma karışmaları engellendi. Yazara göre böylece Müslümanların Çin'deki ötekileştirilme serüveni başladı. Kökenlerini soy, dil, tarih, kültür ve din gibi çeşitli açılardan "Han" etnisitesine dayandıran Çinliler, kendilerini medenî toplum, krallıklarını ise dünyanın merkezi olarak görmekteydiler. Yazara göre "Hanlar" ve "ötekiler" merkezli bu benlik algısı tarih boyunca Çinliler'in yabancılara yaklaşımlarını şekillendirdi. Konfüçyanizm'deki atalar kültüründen beslenen bu tutum, yabancılara karşı üstünlük ve güvensizlik duygusunu da beraberinde getirdi. Müslümanların ilk dönemlerde Çin'de karşılaştığı bir diğer olumsuz yaklaşım ise Konfüçyanizm'in ticarete ve tüccarlara karşı olumsuz yaklaşımı oldu. Frankel'e göre hem yabancı atalara sahip hem de tüccar statüsünde gelen Müslümanlar için bu iki ötekileştirilme unsuru Çin'deki tarihleri boyunca peşlerini bırakmadı.

Song hanedanlığı döneminde ticarî ilişkilerin yanı sıra Müslümanlarla askerî ve siyasî ilişkiler de gelişmeye başladı. Bu dönemde Buharâdan getirilen bazı Arap ailelerin sınır boylarına uç beyleri olarak yerleştirilmesiyle Müslümanların Çin'deki nüfusları arttı. Zamanla Müslümanlara hem yerel yönetimlerde hem de deniz ticaretinde önemli görevler verildi. Ancak bazı Müslümanların Moğollar'ın Çin'e girişi ve Yuan hanedanlığının kuruluşunda rol olması yabancılara karşı güvensizlik duygusunu tazeledi. Çinliler'in yönetimdeki etkisini kırmak isteyen Yuan hanedanlığı, dışarıdan çok sayıda Müslüman getirerek yeni bir sistem kurdu. Bu dönemde Çinliler toplumun alt tabakasına yerleştirilirken yabancılara ve Müslümanlara üstün statüler ve ayrıcalıklar verildi. Konfüçyanist elitler ve halk tarafından Moğollar'ın yandaşı olarak görülen yabancılara ve Müslümanlara yönelik düşmanlık Yuan hanedanlığı döneminde yükselişe geçti. Bununla birlikte Yuan hanedanlığı Müslümanların Çin'deki nüfusunun ve etkisinin arttığı, Çin'in Müslümanlar için bir yurt haline dönüştüğü dönem oldu. Bu sebeple yazar Yuan hanedanlığını *enbranchment* aşaması olarak ifade etmektedir. Müslümanların Çin'deki asimilasyon tarihi genel olarak daha sonraki dönemlerden başlatılmasına rağmen kitapta Yuan hanedanlığının sonları - erken asimile dönemi olarak konumlandırılmaktadır. Yazar, hanedanlığın son dönemlerinde çıkan Şii isyanlarının kanlı bir şekilde bastırılma sürecinin Müslümanları etnik ve dinî kimliklerini saklamaya yönettiği, bu sebeple ilk asimilasyon sürecini tetiklediği kanaatindedir (s. 57).

Müslüman kimliğinin yerelleşme ve Han kimliği ile kaynaşma sürecini ifade eden *naturalization* aşaması ise Ming ve Qing hanedanlıkları ile ilişkilendirilmektedir. Moğollar'ın ardından kurulan Ming hanedanlığı homojen

bir toplum oluşturmak amacıyla etnik ve kültürel asimilasyon politikaları uyguladı. Bu politikaların Müslümanların Çinleşme sürecini başlattığı yönündeki yaygın kanaatin aksine Frankel, Çinli Müslümanların etnik, kültürel ve toplumsal dönüşümünün temel sebebinin Ming dönemindeki asimilasyon yasaları olmadığını iddia etmektedir. Ming hanedanlığının asimilasyon politikalarının halkın yabancılara karşı öfkesini dindirmek amacı taşıdığını ifade eden yazar, bu argümanını bazı yasaların Müslümanlar arasında zaten var olması, uygulamanın kısa süreli tutulması ve maddî kültürle sınırlı kalmasıyla gerekçelendirmektedir (s. 60). Yazar, Müslümanların toplumsal kimlik dönüşümünün Ming hanedanlığının sonlarında içsel dinamiklerle gerçekleştiği kanaatindedir.

Konfüçyanist elitler ve Çinli halkın Moğollar'ın kalıntısı olarak gördükleri yabancılara karşı öfkesi, Ming hanedanlığının zayıflamaya başladığı dönemde daha açık bir şekilde kendini göstermiştir. Bu sebeple Frankel, Müslümanların asil diyaspora tecrübesi ve kimlik bunalımını bu dönemde yaşadığı kanaatindedir. Ming yönetiminin desteğini kaybeden Müslümanlar, toplum ve Konfüçyanist elitler karşısında savunmasız kalarak kendi istekleriyle hem etnik hem de kültürel açıdan asimile olmaya yöneldiler. Etno-kültürel açıdan hızla Çin'e adapte olurken dinî kimliği koruma ve yaşatma çabası Müslümanları diyaspora psikolojisine sürükledi. Qing hanedanlığının erken dönemlerinde de devam eden bu ikilem özgün bir kimlik ve kültür inşasıyla sonuçlandı.

Ana akım Çin kültürü ile ayırt edici dinî kimlikleri arasında kalan Müslümanlar, dinleri sayesinde tamamen asimile olmak yerine alt kültür ürettiler. Bu alt kültür yeni kimliğin temellerini attı. Bu dönemde hem Çin düşüncesi hem de İslamî ilimler üzerine eğitim almış ulemanın etkisiyle Çinli Müslüman kimliği inşa edildi. Bir amalgamı ifade eden Çinli Müslüman kimliği (Hui) Frankel'e göre diyaspora veya hibrit bir yapıdan ziyade simultane (simultaneous; eş zamanlı) nitelik taşımaktadır. Çinli olduğu kadar Müslüman olmaya da imkân tanıyan simultane kimlik, Müslümanlara yerel bir bağlam kazandırdığı gibi İslam'ı da Çin'in tabii bir parçası haline getirdi. Böylece diyaspora psikolojisinin getirdiği kültürel ve dinî kimlik arasında derinleşen boşluk dolduruldu ve geçişkenlik sağlandı. Ancak Çinli Müslüman kimliğindeki değişim Çin toplumu tarafından kabul görmek için yeterli olmadı.

Çinli Müslümanların dinî kimliğinden vazgeçmemesi yabancı atalarının ve kökenlerinin unutulmasını engelledi. Müslümanlar, Çinli komşularıyla ne kadar bütünleşseler de günlük yaşamın çeşitli alanlarında (yemek, cenaze veya düğün törenleri vb.) dinî ilkeler gereği ayrılmaya devam ettiler. Bu sebeple Müslümanlar, Ming ve Qing hanedanlıkları döneminde önemli ölçüde

yerleşmiş olmasına rağmen öteki kalmaya devam ettiler. Ancak hanedanlıklar döneminin sona ermesiyle Çinli Müslümanlar için yeni bir imkân ortaya çıktı.

Kitabın son dört bölümünde Çinli Müslümanların hanedanlıklar dönemi sonrası modern Çin'in kuruluş sürecindeki kimliği, rolü ve konumu incelenmektedir. Hanedanlığın kalıntılarından modern bir devlet inşa etmeye çalışan Sun Yat-sen, nüfus çoğunluğunu oluşturan Hanlar, Mançular, Moğollar, Tibetliler ve Müslümanları Çin'in temel parçaları olarak tanımladı ve hepsini modern Çin devleti altında buluşmaya davet etti. Frankel'e göre bu davet Müslümanlara millî kimliğin inşasına katılma ve ötekileştirilmekten kurtulma fırsatı sundu. Böylece Çinli Müslüman kimliği milliyetçi bir boyut kazanmaya başladı. Geleceklerini devletin istikbaline bağlı gören Çinli Müslümanların yeni sloganı "Vatan sevgisi imandandır" oldu. Ancak Çinli Müslümanların millî kimlikle bütünleşme çabaları komünist rejimin iktidara gelmesiyle sekteye uğradı. Kitabın bu bölümlerinde millî kimliğin inşasına eylemleri ve fikirleriyle katkıda bulunan Ma Dexin, Wang Jianzi, Ma Bufang gibi pek çok öncü isme de yer verilmektedir.

Kitapta komünist rejim döneminde Çinli Müslüman kimliğinin yeniden ötekileştirilmesi Çin'deki *minzu* sistemi (etnik grup odaklı kategorizasyon) üzerinden tartışılmaktadır. Komünist rejim, Sovyet modelini esas alarak dil ve kültür farklılığına dayanan bir etnik kategorizasyon başlattı. Han etnisitesinden farklı bir dili ve kültürü olan, nüfus olarak belli bir bölgede yoğunlaşan topluluklar etnik grup (*minzu*) olarak kabul edildi. Gerek ana dili gerekse etno-kültürel açıdan Çinleşmiş ve Han komşularıyla iç içe yaşayan Müslümanlar, bu dönemde bir defa daha yüzyıllar öncesinde atalarının dışarıdan gelmesi gerekçe gösterilerek Çinliler'den (Han) ayrıştırıldı ve Hui etnik grubu olarak adlandırıldılar. Yazara göre dinî gelenekleri haricinde Hanlar'dan ayırt edilemeyen Çinli Müslümanların "Hui" adı altında sınıflandırılması etnik değil dinî kimlikleri sebebiyle idi. Böylece Çinli Müslümanlar (Huiler), dinleri sebebiyle etnik grup kategorisine dahil edilen tek topluluk oldu. Frankel bu ayrıştırmanın Müslümanları bir defa daha ötekileştirerek toplumda marjinalize ettiği kanaatindedir.

Bu kitabı diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik araştırmanın Huiler odaklı gibi görünmesine rağmen Uygurlar başta olmak üzere Çin'deki diğer Müslüman etnik grupları ve mezhepleri de içermesidir. Son iki bölümünde Uygur meselesine de yer verilen eserde konunun Çin'deki Müslümanlara yansımaları da incelenmektedir. Çinli Müslümanların bugünü ve geleceğinin ele alındığı bu bölümler, ulusal ve uluslararası dinamikler etkileşiminde analiz edilmektedir. Son derece çetrefilli konular içeren modern

dönem incelemesinde yazarın meseleleri tarafsız bir şekilde ele alma çabasında olması dikkat çekicidir.

Akademik bilginin edebî bir üslupla birleştirilerek akıcı bir şekilde kaleme alındığı *İslam in China*, Çinli Müslümanların VII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadarki tarihini geçmiş, bugün ve gelecek diyalektiğinde değerlendirerek okuyucuya bütüncül ve dinamik bir tarih okuması sunmaktadır. Yazarın alana dair birikimini yorumlarıyla bezeyerek aktarması okuyucuya zengin bir perspektif sunmuştur. Frankel'in Çinli Müslümanların kimlik inşa sürecinde kırılma dönemlerine dair saptamaları, kavramsallaştırmaları, millileşme ve entegre olma çabalarının paradoksal bir şekilde ötekileştirme ve marjinalleştirmelerle sonuçlandığı yönündeki tespitleri dikkate değerlidir. Her ne kadar Çinli Müslüman kimliği eserin ana teması olarak belirlenmiş olsa da kitapta Çin'de İslam'a dair bilinmesi gereken bütün dönemlere, şahıslara, fikrî akımlara ve olaylara yer verilmektedir. Arapça kaynaklardan alınan bilgilerde sadece kaynağın ismine atıf yapılarak yetinilmesi, sayfa numaralarının ise ihmal edilmesi ve bazı noktalama yanlışlıkları dışında kitapta önemli bir eksiklik bulunmamaktadır (s. 40). Güncel araştırma ve bulguların ışığında hazırlanan eserde kalıplaşmış bazı bilgiler yeni verilerle güncellenmiş oldu. Son dönemlerde İslam'ın Çin'deki tarihine dair en kapsamlı ve güncel çalışma olan *İslam in China*, akademik kesime hitaben yazılmışsa da genel okuyucunun da yararlanabileceğı temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Esra Çifci, Doktora Öğrencisi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Bilim Dalı

ORCID 0000-0003-0990-1393

DOI 10.26570/isad.1134086